

Göran Therborn

Louis Althusser – marxist-leninistisk filosof

Ur *Häftan för Kritiska Studier* 8/1972. Therborns artikel följs av en kort kommentar från Torbjörn Tännjö (Ur HfKS 2-3/1973). OBS Kaj Sköldberg har skrivit ett längre svar på den följande artikeln, se [Althusserianism eller marxism](#).

HfKS har på senare tid publicerat ett antal artiklar, som varit starkt kritiska mot Althusserkolan. I följande artikel gör Göran Therborn en kommentar till denna och annan kritik av Althusserkolan och formulerar sin egen syn på denna. Enligt Therborn består Althusserns betydelse framförallt i följande: (1) åtskillnaden mellan Marx och föregångarna (2) åtskillnaden mellan den ”unge” och ”mogne” Marx (3) åtskillnaden mellan vetenskap och ideologi samt (4) utvecklingen av den marxistiska begreppsbyggnaden.

Antagandet om en kontinuitet mellan Marx och hans föregångare och mellan den unge och den mogna Marx avvisar Therborn som teleologisk läsning. Mot alienationsproblematiken invänder han dessutom, att den döljer fundamentala problem som t.ex. mervärde, exploatering, profitkvot m.m. Distinktionen mellan vetenskap och ideologi ser Therborn som i princip riktig, även om dess utformning ej gjorts definitiv av Althusser. Med stöd av Marx-texter söker Therborn också visa att även Marx arbetade med distinktionen. Vad begreppsbyggnaden beträffar, ser han Althusserns poäng i tesen, att kunskap inte direkt återspeglar konkreta föremål, utan att den är en produkt av åskådning och teoretisk utarbetning.

Dessutom framgår, menar Therborn, Althusserns betydelse av att många analyser av empiriska förhållanden inspirerats av dennes problematiker.

Klasskampen, vetenskapen och filosofin

Klasskampen, vetenskapen och filosofin ”Den marxistiska tyska arbetarrörelsen är den klassiska tyska filosofins arvtagare”, skrev Engels 1888.¹ Med det menade han naturligtvis inte att marxismen skulle vara någon fortsättning på, uttrycka något slags filosofisk kontinuitet med den för-marxistiska tyska filosofin. Engels' skrift har betecknande nog titeln [Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut](#). Vad Engels syftade på var något helt annat, nämligen sinnet, intresset för abstrakt teori och vetenskap. ”Endast hos arbetarklassen fortsätter det tyska intresset för teorin idag att existera i full omfattning”, heter det några rader ovanför den förut citerade slutsatsen.

Gentemot alla spontanistiska ideologiers försök att rida på Marx' elfte tes om Feuerbach — ”Filosoferna har endast på olika sätt förklarat världen, men vad det gäller är att förändra den” — har marxismen-leninismen alltid hävdats föreningen av teori och praktik. ”Utan en revolutionär teori ingen revolutionär rörelse”, säger Lenin i *Vad bör göras?* Lenin gav ut ett viktigt inlägg i en filosofisk diskussion, [Materialism och empiriokriticism](#), och hans ”filosofiska anteckningsböcker” (*Collected Works* vol. 38) vittnar om ett ingående arbetande med filosofiska problem.

Många mer hänvisningar skulle kunna göras, men låt oss stanna här. Meningen är att slå fast, att marxismen-leninismen inte är reducerbar till revolutionär politik enbart. Filosofi och filosofisk

¹ *Marx-Engels Werke* (MEW) bd 21 s. 307.

diskussion har också en plats i marxismen-leninismen. För alla inom den organiserade revolutionära arbetarrörelsen är detta självklart, men gentemot all anti-intellektualistisk och spontanistisk demagogi från högerpopulistiskt håll eller i ”vänsteristisk” skepnad bör det understrykas.

Vad är då filosofi i detta perspektiv? Vad den inte är, är bl.a. en köttkvarn som man stoppar in olika texter i för att de ska kunna smältas av tandlösa borgerliga filosofer. Det har förekommit en del övningar av den typen på Marx och Althusser m.fl. Alltid kan de glädja någon professor. Med marxistisk filosofisk kritik har de ingenting gemensamt.

Utifrån en noggrann läsning av Lenins *Materialism och empiriokriticism* har Althusser formulerat filosofins karaktär så:

”De klasspositioner som konfronteras i klasskampen ”representeras” på de praktiska ideologiernas (religiösa, etiska, rättsliga, politiska, estetiska) område av världsåskådningar med antagonistiska tendenser, i sista instans idealistiska (borgerliga) och materialistiska (proletära) . . . Världsåskådningar representeras på teorins (vetenskapens plus de teoretiska ideologier som omger vetenskapen och vetenskaperna) av filosofin. Filosofin representerar klasskampen i teorin. . . . Filosofi existerar så fort det teoretiska området existerar: så snart vetenskap (i strikt mening) existerar. Utan vetenskaper ingen filosofi, bara världsåskådningar.” ”Marxist-leninistisk filosofi, eller dialektisk materialism, representerar den proletära klasskampen inom teorin. I föreningen av marxistisk teori och arbetarrörelsen . . . upphör filosofin, som Marx sa, att ”förklara världen”. Den blir ett vapen ”att förändra den” : revolution.”²

Filosofins huvuduppgift är, menar Althusser efter Lenin, att dra en skiljelinje mellan riktiga och felaktiga idéer. Med den uppgiften ingriper filosofin på två områden: på vetenskapens och på politikens. Den marxist-leninistiska filosofin ingriper t.ex. i samhällsvetenskapen mot positivism, existentialism, nykantiansk värderingsfilosofi m.fl. borgerliga filosofier. Den ingriper på det politiska området mot ekonomism, voluntarism, reformism och andra slag av revisionism och opportunism. På så sätt kan man säga, att filosofin företräder politiken, klasskampen, i vetenskapen och vetenskapen i politiken.

Klasskampen och vetenskapen, föreningen av de två är marxismens — den vetenskapliga socialismens — kärna. Brytningen med utopisterna gällde samtidigt både klasskampen och vetenskapen. Klasskampen var vägen till socialismen i stället för experimentkolonier och uppfostran. Ett vetenskapligt studium av nödvändiga teoretiska bidraget. I [Kommunistiska manifestet](#) skriver Marx och Engels:

”Skaparna av dessa system (dvs. Saint-Simon Fourier, Owen m.fl.) såg visserligen motsättningen mellan klasserna liksom även verksamheten av de upplösande elementen inom det bestående samhället. Men de såg inte hos proletariatet någon historisk självverksamhet, ej heller någon för detsamma sär egen rörelse. . . . Deras egen personliga uppfinnarverksamhet måste träda i stället för den samhälleliga verksamheten, fantastiska teorier i stället för historiska förutsättningar för befrielsen, och i stället för den småningom försiggående organiseringen av proletariatet till klass måste komma en enkom nyuppfunnen samhällsorganisation.”³

Engels säger i [Socialismens utveckling från utopi till vetenskap](#):

”Efter detta (utvecklandet av den historiska materialismen) framstod socialismen inte längre som en tillfällig upptäckt av den ena eller den andra geniala hjärnan utan som det nödvändiga resultatet av kampen mellan två historiskt uppkomna klasser, proletariatet och bourgeoisien. Dess uppgift var inte längre att tillverka ett så fullkomligt samhällssystem som möjligt utan att undersöka det historiskt-ekonomiska förlopp, ur vilket dessa klasser och deras inbördes kamp med nödvändighet framgätt och

² L. Althusser, ”Interview on philosophy”, ingår i uppsatssamlingen *Lenin and Philosophy and Other Essays* (London 1971). Jfr Althusserns skrift [Lenin och filosofin](#) (sv uppl. Staffanstorp 1968).

³ MEW 4 s. 490

att i det därigenom skapade ekonomiska läget finna ut medlet att lösa denna konflikt.”⁴

Althusserns formulering av filosofin tar fasta på denna marxistiska nyckelrelation, vetenskapen och klasskampen. Förhållandet mellan klasskampen och vetenskapen — inte, t.ex., logiken, vetenskap och värderingar, eller människan och hennes alienation och frihet — anger enligt Althusser filosofins uppgift. Filosofin är också, ”till sitt väsen”...”producerad på det teoretiska området genom föreningen av effekterna av klasskampen och effekterna av vetenskaplig praktik”.⁵ Althusser har även understrukit vad som är det primära i marxismen:

”Utan proletariats klasskamp kunde Marx inte ha antagit klassutsugningens (dvs. den utsugna klassens) ståndpunkt eller ha utfört sitt vetenskapliga arbete. I sitt vetenskapliga arbete, som bär präglet av all hans bildning och geni, har han gett tillbaka till arbetarrörelsen vad han hämtade från den i politisk och ideologisk form.”⁶

Teoricism och självkritik

Althusserns arbeten 1960-65, dvs. i böckerna [För Marx](#) och [Att läsa Kapitalet](#), vars första upplagor kom ut 1965, ligger tyngdpunkten på förhållandet filosofi-vetenskap. För detta har Althusser i god kommunistisk anda gjort självkritik — i förorden till senare upplagor av de nämnda böckerna, bl.a. de svenska upplagorna. Althusser har själv påtalat en ”teoricistisk tendens” och en ensidig definition av den marxistiska filosofin i dessa verk. Det är därför ganska anmärkningsvärt, att kritiker av Althusser har gått förbi både den uttryckliga självkritiken och formuleringarna i de senare arbetena. Att göra så kan vara en skicklig taktisk operation — för vilka syften är oklart. Så t.ex. Norman Geras i *New Left Review* nr 71 [se [Louis Althusserns marxism](#)] — där en längre kritik avslutas med några rader som säger: ”Det skulle inte vara i sin ordning att avsluta denna artikel utan att antyda att Althusserns skrifter efter 1965 representerar en 'brytning', i åtminstone några avseenden, med de positioner som vi har behandlat här, och att den grundläggande riktningen i denna brytning är liknande den bedömning som givits ovan.” Vi vet redan att den taktiken — att låta en längre kritisk utläggning dölja att Althusser både gjort självkritik för och korrigerat tidigare positioner — har haft sin verkan. Det har gjorts uttalanden om Geras' ”avgörande” kritik av Althusser.

Geras håller dock garden uppe. Det kan knappast sägas om den koketta okunnigheten hos en författare som anser sig manad att skriva en artikel med titeln [Mot Althusser](#) och samtidigt uttalar: ”Althusserns bok *Lenin och filosofin* har ej tagits till grund för denna artikel. Det råder ju oklarhet om hur den ska tolkas (sic). Möjligen finns i den avståndstaganden från tidigare ståndpunkter . . . möjligen är dessa avvikelser endast skenbara. Hur som helst (resic), tror jag (!), tilläggs i denna bok ”althusserianismen' knappast något principiellt nytt.”⁷

Att det finns luckor, ensidigheter och felaktigheter i Althusserns tidiga arbeten – hos vem finns inte det? – betyder naturligtvis inte att de inte har ett stort värde. Apropå förhållandet till den revolutionära politiken i dessa texter finns det anledning att komma ihåg två ting. Dels, och framför allt, att Althusserns precisering av de marxistiska begreppen motsättning och social helhet utgår från marxismens politiska praktik. Även i den ”ensidiga” bestämningen av den marxistiska dialektiken heter det: ”Vi utgår alltså från de praktiker där den marxistiska dialektiken själv är i verksamhet: den marxistiska teoretiska praktiken (A) och den marxistiska politiska praktiken

⁴ MEW 19 s. 208.

⁵ L. Althusser, ”Lenin before Hegel”, i *Lenin and Philosophy* a.a. s. 105.

⁶ Althusser a.a. s. 8.

⁷ T. Tännsjö, ”Mot Althusser”, *HfKS* nr 2-3 1972.

(B).”⁸

Dels, och för det andra, är Althusser tidigare texter uttryckligen inlägg i en konkret historisk politisk situation. (Se t.ex. Företal: I dag i *För Marx*.) I en replik nyligen till en ”humanistisk” filosof i brittiska KP skriver Althusser:

”I *För Marx* — dvs. 1965 — skrev jag redan om Stalin, om Sovjetiska Kommunistpartiets tjugonde kongress, och om splittringen i den internationella kommunistiska rörelsen. John Lewis (Althusserns ’humanistiske kritiker’) å andra sidan, skriver som om Stalin aldrig hade existerat, som om den tjugonde partikongressen och splittringen i den internationella kommunistiska rörelsen aldrig hade inträffat, som om den proletära kulturrevolutionen aldrig hade ägt rum, inte heller ockupationen av Tjeckoslovakien, inte heller kriget på Irland etc (alldeles innan har LA också talat om majhändelserna i Frankrike). John Lewis är en ren ande, han föredrar att inte tala om sådana konkreta saker som politik.”⁹

Det kan också tilläggas, att när Althusser 1963 skrev uppsatsen om Den materialistiska dialektiken var han en av de första utanför Kina som hade läst Mao som marxistisk filosof.

Betydelsen av Althusserns insats i *För Marx* och *Att läsa Kapitalet* kan anges med hjälp av den definition av filosofin han utvecklat i sina senare arbeten. Kan Althusser i de nämnda böckerna sägas ha företrätt den proletära klasskampen på teorins område? För att möjliggöra ett svar på den frågan ska fyra av Althusserns mest uppmärksammade bidrag beröras. Tesen om *en radikal brytning mellan Marx och hans föregångare*. För det andra, en särskild aspekt av det föregående, tesen om en marxistisk *brytning med humanism- och alienations-filosofin*. För det tredje *hävdandet av teorins och den teoretiska praktikens specifika roll*. Slutligen *arbetet med att klargöra och precisera centrala begrepp hos Marx och Lenin*. Någon uttömmande och i den meningen avgörande argumentation om värdet av dessa bidrag kan inte göras här. Avsikten är bara att röja undan så mycket av okunnigheten¹⁰, språkbarriärerna¹¹ och den ideologiska rökelsen¹², att i första hand

⁸ L. Althusser, [För Marx](#) (Staffanstorps 1968) s. 178.

⁹ L. Althusser, ”Reply to John Lewis (Self-Criticism)” 1, *Marxism Today* Oct. 1972. [sv övers. [Svar till John Lewis](#)]

¹⁰ För att ta en aktuell trio av exempel. G. Hemberg har i sin artikel [Mot en polemiserande althusserian](#), *HfKS* 2-3 1972, en massa underliga resonemang utifrån frågan ”varför skulle man inte kunna tänka sig flera exploateringstyper [än kapitalistiska]?” Olika typer av exploatering (utsugning) är ju i själva verket vad den historiska materialismen tar fram som det centrala för att analysera olika klassamhällen, medan vad som skiljer dessa samhällen från ett klasslöst samhälle är frånvaron av exploatering. (En närmare utredning av detta finns t.ex. i min bok *Klasser och ekonomiska system* ss. 64 ff och 297 ff.) I stället för att ha detta elementära förhållande klart för sig uppför Hemberg ett nummer med en sats av Marx, där denne i vardagsspråklig mening talar om utsugning av jorden! I en text som enligt sin rubrik påstås handla om ”Poulantzas’ politiska teori” (*HfKS* 4-72) säger K Sköldberg att Poulantzas’ distinktion mellan ”le politique” och ”la politique” är en ”språklig innovation som visar sig leda till en svårartad begreppsförvirring”. I den politiska teori som skrivs på engelska är distinktionen mellan ”polity” (den politiska strukturen eller de politiska institutionerna) och ”politics” .gammal och väl etablerad, t.o.m. respektabel. Tännsjö a.a. påstår att Lukács ”brukar tillskrivas” ekonomism. I verkligheten är det snarare så, att Lukács arbeten utgjorde en viktig hegeliansk och kulturromantisk reaktion mot ekonomismen i II Internationalen och mot ”dualismen mellan ekonomisk fatalism och ’etisk’ utopism” ([Historia och klassmedvetande](#), Staffanstorps 1968 s. 278). Sedan kan det hävdas att Lukács p.g.a. att han i *Historia och klassmedvetande* inte kunde gripa den sociala helhetens komplexitet ändå förblev fången i en ekonomistisk problematik. (Se härom G. Stedman Jones’ utmärkta studie, ”The Marxism of the Early Lukács”, *New Left Review* 70 Nov.-Dec. 1971). Lukács’ syn på den historiska materialismens ställning är inte bestämd av ekonomism utan av att han inte klargjort vetenskapens specificitet och relativa autonomi, i direkt efterföljd till den klassiska tyska historiefilosofin, historicismen, talar om ”teorins funktion som verklighetens kunskap om sig själv” (Lukács s.s. s. 58) och om den historiska materialismen som ”det kapitalistiska samhällets kunskap om sig själv” (a.a. s. 302) Tännsjö talar om Althusserns ”begränsade horisonter” i denna diskussion av vetenskap och ideologi. Hur man ser andras horisonter beror kanske lite på vilken utblick man själv har. Okunniga i många avseenden är vi alla, men okunnighet är inte bra vapen att slå andra i huvudet med.

¹¹ Liksom varje verkstad har sina specialuttryck för vad som tillverkas där, för de maskiner och verktyg som används, för olika sätt att använda dem, så har också den teoretiska ”verkstan” sitt särskilda språkbruk. Vardagsspråket

de som står på eller i varje fall strävar efter att inta en revolutionär proletär klasståndpunkt kan bilda sig en uppfattning om innebörden och värdet av Althusserns arbeten. (Althusserns insatser är dock också relevanta för alla som sysslar med filosofi, historia och samhällskunskap.)

Marx' brytning och dess lärdomar

Den demarkationslinje filosofen Althusser skarpast dragit upp är den mellan marxismen å ena sidan och andra teoretiska riktningar å den andra — för-marxistiska som Ricardo och den klassiska nationalekonomin, Hegel och den klassiska tyska filosofin, den utopiska socialismen, Rousseau, och samtida som Sartre och existentialismen, den moderna humanistiska filosofin och teologin, strukturalismen, sociologin, den positivistiska filosofin. För ickemarxister verkar det naturligtvis pretentiöst, detta att hävda marxismens särart *och* överlägsenhet. Men om vi ser det ur arbetarklassens och arbetarrörelsens synvinkel? Då framstår Althusserns hållning som i grunden korrekt. Kan den då inte sägas uttrycka en dogmatisk och sekteristisk position i den givna situationen? Står den inte i vägen för en allianspolitik med progressiva delar av de intellektuella mellanskikten och, i länder som Frankrike och Italien, med de kristna delarna av arbetarklassen och de progressiva mellanskikten?

Althusserns arbeten är inget dogmatiskt rabblande av citat utan uttrycker ett ingående arbete med Marx' och andra marxisters texter. De kan inte heller sägas innebära någon sekterism. I all kommunistisk frontpolitik gäller den dubbla hållningen enhet för konkreta mål och bibehållande av den revolutionära arbetarrörelsens politisk-organisatoriska och teoretiska självständighet. Althusserns ingripanden gäller marxismens teoretiska självständighet och integritet. Detta dessutom i en tid då de dominerande parollerna var: Fredlig samexistens! Dialog mellan kristna och

är för vagt och mångtydigt i många fall. Det gör att teoretiska texter alltid rymmer vissa språkproblem man måste ta sig igenom. De kan vara större eller mindre. Althusser och Poulantzas skriver inte särskilt lättillgängligt, delvis som uttryck för fransk och kontinental filosofisk tradition. För det kan de i viss mån kritiserars, en kritik som satt en del positiva spår i deras senaste texter. Att vädja till germanska språkfördomar är däremot en helt annan sak. För att riktigt visa de ”mekanistiska konnotationerna” i Poulantzas' begrepp vill Sköldberg (a. a.) på svenska tala om ”kohesionsfaktor” i stället för ”sammanhållningsfaktor”. Nu skriver ju Poulantzas på franska, och om kohesionsfaktor är en för Sköldbergs syften lämpligt dålig översättning, så är det ingenting mot hur ”sammanhållningsfaktor” skulle se ut i en fransk text. (På franska säger man ju cohésion för det germanskt svenska sammanhållning.)

¹² Hos Hemberg-Sköldberg-Tännsjö finns en del viktiga gemensamma drag. Framför allt kännetecknas de alla tre av en intressant självvironisk koppling av två påståenden. De gör alla en bugning för den socialistiska politiken och säger sig vilja kritisera Althusser, Bettelheim och Poulantzas med hänvisning till frågan om ”ett teoretiskt vapen för socialismen” (Sköldberg), om ”direkt praktisk relevans för teorin” (Hemberg), till ”ett politiskt perspektiv, en ’klasståndpunkt’ om man så vill” (Tännsjö). Samtidigt vill ingen av dem diskutera några konkreta analysproblem och sakfrågor. För säkerhets skull understryker Tännsjö: ”Det bör väl påpekas att vår bedömning av Althusserns argumentation inte syftar till någon bedömning av själva sakfrågan.” Hemberg ska analysera en diskussion om imperialismen, och börjar med att slå fast: ”Om teorin faktiskt är korrekt eller ej har mindre betydelse i detta sammanhang”. Sköldberg är för sin del inte intresserad av politisk teori utan av ”den logiska hållbarheten hos de undersökta begreppen”.

Ingen filosofisk diskussion är ideologiskt ”oskyldig”, inte heller den som är en produkt av borgerliga filosofi-seminarier. Sköldbergs logiska kritik av Poulantzas visar sig bl.a. komma fram till idén att staten, skild från klasserna skulle utöva makt och att detta skulle vara förenligt med marxismen! Det är ju en grundsats i marxismen att staten inte är något höjt över klasserna (frågan om dess relativa självständighet är en annan sak), att statsmakten är något som innehålls av en eller flera härskande klasser för att säkra dess herravälde över andra klasser, att i kampen om statsmakten koncentreras kampen mellan klasserna. Om Sköldbergs kritik kan sägas bli ”ett teoretiskt vapen” för någonting, så inte är det den socialistiska arbetarrörelsen.

I sin bekymmerslöshet över vad som faktiskt är korrekt eller inte leker Hemberg med tanken på en typ av internationell exploatering, ”där den avgörande egenskapen hos dem som är dess bärare endast skulle vara olika nationstillhörighet”. Han säger alldeles riktigt, att a priori finns det inget skäl att utesluta den typen. Den synen på exploatering behöver Hemberg inte utesluta a priori, eftersom den redan tofgränsats – den fascistiska ideologin.

marxister! Humanism! — och i en period då föreställningar om internationell avspänning (Camp David-andan), en krisfri kapitalism, om klassernas försvinnande i de rika kapitalistiska länderna och om en icke-revolutionär väg till socialismen började breda ut sig. Att i den situationen, i början av 60-talet, hävda marxismen-leninismens revolutionära särart måste vara att företräda arbetarklassen på teorins område.

Om man nu inte tror på någon uppiffad variant av den obefläckade avel-sen innebär tesen om marxismens brytning med icke-marxistiska föreställningar också en brytning i Marx' egen utveckling. Karl Marx föddes inte marxist. Han föddes och växte upp i en småborgerlig intellektuell miljö, dominerad av allt annat än marxistiska idéer. Nu kan man ju — det är det dominerande sättet — göra en teleologisk läsning av Marx' ungdomsskrifter. Dvs. vi kan sätta oss med ett facit i handen och se tillbaka: jaha, där har vi ett frö till den historiska materialismen, där har vi ett annat, och där har vi ett tredje osv. Bortsett från att det som idéhistoria är ganska torftigt så har detta förfaringssätt två viktiga innebörder. För det första innebär det en evolutionistisk syn på idéhistorien, vilket skär sig mot den marxistiska synen på den materiella historien. Detta är i och för sig givetvis inget argument mot en evolutionär idéhistoria, men det pekar på att de principiella argumenten mot förekomsten av teoretiska brytningar och revolutioner träffar även den historiska materialismens teori om sociala revolutioner — och vice versa. — Huruvida ett visst bestämt skeende är att betrakta som en brytning eller en kontinuerlig utveckling är naturligtvis en empirisk fråga. — För det' andra betyder den teleologiska historieskrivningen, där det förflutna hela tiden ses som embryon till det nuvarande, att man frånhänder sig möjligheten att lära av det förflutna, av tidigare fel och misstag.

Det ovan sagda kan åskådliggöras och preciseras med hjälp av några hänvisningar till Bo Lindensjö's uppsats om den historiska materialismens framväxt (*HfKS* nr 6-7 1971). Förutom att den är lättillgänglig är den i detta sammanhang bra i två hänseenden. Den är en seriös och samvetsgrann historieskrivning, och den är ett klart exempel på en teleologisk läsning av Marx.

Först om evolutionismen. Lindensjö säger:

”Han (Althusser) menar att sådana (dvs teoretiska system) uteslutande kan förstås som helheter och att det därför inte är möjligt att jämföra dess element med liknande element från andra system. Så vitt jag kan se får Althusser här svårigheter med att förklara uppkomsten av nya system, likaväl som han . . . får det i frågan om de olika samhällssystemens uppkomst. De kan förklara det bestående, men inte förändringen. För att kunna göra detta, måste man medge, att fröet till det nya i någon mening finns i det gamla.”

Det är bra att Lindensjö själv uttryckligen gör jämförelsen mellan teoretiska och sociala system. Då är det klart vad vi ska tala om. Vi kan se på övergången från kapitalism till socialism. Är det då så, att det nya socialistiska samhället existerar som ett frö i det kapitalistiska? Är socialismen något som växer och gror under kapitalismen? De som, med Marx och Lenin, — och mot socialdemokratiska ideologer från t.ex. Karleby till Adler-Karlsson och funktionsocialismen — hävdar att socialismen kan byggas upp först efter ett revolutionärt störtande av kapitalismen, är det så att de ”får svårigheter med att förklara uppkomsten av” ett nytt samhällssystem? Eller är det snarare så, att det är marxist-leninisterna som både kan förklara och åstadkomma förändringen till skillnad från socialdemokraterna som kan ingetdera?

Det gamla systemet innehåller motsättningar, som gör att de under vissa betingelser kan sprängas sönder, och sociala system innehåller sina egna ”dödgrävare”, men en dödgrävare är inget embryo. Vad gäller ideologiska system hävdar marxismen, att den avgörande kraften för deras förändring inte är något slags fröodling utan den materiella utvecklingen utanför ideologierna, närmare bestämt kampen mellan klasserna. Därmed kommer vi in på den andra viktiga aspekten

på tesen om en brytning i Marx' utveckling.

Vilka lärdomar skulle vi kunna dra av Marx' egen utveckling, med andra ord vilken betydelse har teserna om brytning och kontinuitet i det avseendet? Marx vare sig kom från eller tillhörde själv arbetarklassen. Var det så, att han som ung filosof — 1844, när de berömda ekonomisk-filosofiska manuskripten skrevs, var Marx 26 år — tidigt och utan svårigheter kom till insikt om klasskampen och dess grundval, utsugningen? Är det så för marxistiska intellektuella idag?

Låt oss se på Lindensjö's framställning. Han säger, att Marx i sin *Kritik av Hegels rättsfilosofi* pekat på proletariatet som den sociala kraften för social förändring. Det är riktigt. Men vad han inte säger är att Marx då såg proletariatet som ”ett passivt element” för den tyska revolutionen, medan teorin var det aktiva.¹³ Revolutionen såg Marx då så här: ”Den enda praktiskt möjliga befrielsen av Tyskland är befrielsen på grundval av den teori, som förklarar människan för människans högsta väsen.”^{13a}

Lindensjö påstår, att Marx i *Ekonomisk-filosofiska Manuskript* ”eftersträvar att formulera den (nya samhällskritiken) i enlighet med proletariatets intressen.” Om det är sant, är det inte då lite underligt, att Marx i dessa manuskript diskuterar kommunismen utan sammanhang med arbetarklassen, klasskampen och revolutionen utan i stället som ett rent filosofiskt begrepp? Om Den tyska ideologin påstår Lindensjö, att den framställer ”en i sina grunddrag fullständig historieuppfattning”. På många centrala punkter utgör *Den tyska ideologin* en brytning med för-marxistiska tankegångar. Men ännu hade Marx inte klargjort hur de olika klassamhällena skiljer sig genom olika sätt att pumpa ut merarbete. Dvs. Marx hade ännu inte utvecklat teorin om utsugningen. Är en historieuppfattning utan upptäckten av utsugningen ”en i sina huvuddrag fullständig” marxistisk uppfattning? Först i arbetet på *Kapitalet* utvecklades teorin om merarbetet och om mervärdet i kapitalismen.¹⁴ I *Kommunistiska Manifestet* kan det t.ex. heta: ”Villkoret för kapitalet är lönarbetet. Lönarbetet beror uteslutande på konkurrensen mellan arbetarna inbördes.”¹⁵ Här hörs ett eko från den egoism-gemenskapsproblematik som den unghegelianska samhällskritiken var uttryck för.

I det här använda exemplet har den anti-althusserianska Marx-läsningen visat sig innebära för det första en socialdemokratisk historiesyn och för det andra en oförmåga att skilja mellan småborgerlig samhällskritik och revolutionär socialism. Om detta — vilket är troligt — inte varit Lindensjö's avsikt, framstår värdet av Althusser's sätt att läsa Marx som ännu större.

Alienation eller utsugning

Ingen av Althusser's insatser torde ha väckt så mycket förtrytelse och blivit så omdiskuterad som hans hävdande i en uppsats från 1963, återgiven i *För Marx*, att det finns hos Marx en ”teoretisk antihumanism”. Med det menade Althusser, att Marx i sina huvudverk hade brutit med Feuerbachs och sina egna ungdomsskrifters filosofi om Människan, om hennes väsen och hennes alienation. Marxismen var ingen historiefilosofi eller filosofisk antropologi utan en vetenskap om historien. Den seriösa delen av diskussionen om dessa teser har visat, att brytningen inte var lika abrupt och total hos Marx 1845 som Althusser först framställde det.¹⁶ Men det viktiga är naturligtvis inte om orden alienation (*Entfremdung*) och främmande förekommer i Marx' senare verk

¹³ MEW 1 ss. 386 ff.

^{13a} MEW 1 s. 391.

¹⁴ En värdefull framställning av hur Marx' teori om utsugningen och mervärdet växte fram är den sovjetiske författaren W. Wygodskis *Die Geschichte einer grossen Entdeckung* (Berlin 1967).

¹⁵ MEW 4 s. 473.

¹⁶ Althusser har själv senare medgett detta, *Lenin and Philosophy* a.a. s. 97 f.

— vilket de gör — utan om de bestämmer ”problematiken”, den inre enheten i dessa verk. Frågan är : är Kapitalet — liksom Ekonomisk-filosofiska manuskript — en filosofisk avhandling om människans alienation eller är det en vetenskaplig analys av produktionssätt, framför allt det kapitalistiska?

För att en smula konkretisera betydelsen av Althusser's gränsdragning kan vi jämföra med en bok om Marx' alienationsteori som till skillnad från de flesta i genren är värd att ta på visst allvar. Boken i fråga är Istvan Mészáros' *Marx's Theory of Alienation* (London 1970). Han är lärjunge till Lukács och lämnade Ungern 1956 men har inte sällat sig till antikommunisterna. Den boken renderade honom 1970 The Isaac Deutscher Memorial Prize av en jury kända marxister.

Mészáros' huvudtes kan sammanfattas i följande: ”1844-Manuskripten lägger . . . grundvalarna för Marx' system, centrerat kring begreppet alienation.”¹⁷ Någon uttrycklig kritik av Althusser förekommer inte, men det torde inte behöva råda någon tvekan om vad detta utbrott, satt inom parentes syftar på: ”Några så kallade 'strukturelistiska marxister', med sitt antidialektiska förkastande av 'historicismen', är företrädare för 'vulgär ekonomisk determinism' (sic), draperad i kulturellt fashionabel 'strukturelistisk' skepnad.”¹⁸ Viktigare är den typen av uttalanden är de två kapitel, där författaren behandlar ekonomiska respektive politiska aspekter på alienation. Kommer de för den marxistiska arbetarrörelsen viktiga förhållandena med där? Ges de en klarare och bättre behandling än i arbeten i linje med Althusser's filosofiska ställningstagande?

Läsaren måste väl själv göra sina egna erfarenheter, men några påpekanden kan vara relevanta. I ett 25-sidigt kapitel om alienationens ekonomiska aspekter behandlas *inte*: utsugning, kriser, kapitalackumulation, profitkvot, reservarmé m.m. Där påstås i stället bl.a.: ”Marx' hela metod (approach) kännetecknas av en ständig hänvisning till människan i stället för till lönearbetaren.”¹⁹ Det ganska korta kapitlet om politiska aspekter vill framför allt hävda, att ett rent politisk samhällsförändring inte är tillräcklig. Författaren nämner ”politiska åtgärder” och ”political agency” men problem som klasskamp, parti och revolution behandlas inte. Boken slutar med att ta upp alienationen och utbildningens kris, och detta därför att ”bara Marx' utbildningsbegrepp . . . kan erbjuda en utväg ut ur den samtida sociala krisen”²⁰ och för att ”det positiva överskridandet av alienationen är i sista hand en bildningsuppgift”.²¹

Poängen med de här påpekandena är inte att Mészáros skulle vara okunnig om och vilja sopa under mattan utsugningen, klasskampen och revolutionen. Det bör man inte pådyvla en lärjunge till Lukács, och det rimmar inte så bra med de hänvisningar till Lenin, Mao och Castro som förekommer i boken. Poängen är att alienationsproblematiken fungerar på det viset. Poängen är också att denna effekt av alienationsproblematiken ytterligare understryker att kommunisten och vetenskapsmannen Karl Marx i sin ungdomsmiljö's alienations-filosofi verkligen hade någonting han på ett avgörande sätt måste göra upp med, frigöra sig från, bryta med.

Historien och klasskampen

Det finns ett annat spår i den humanistiska tolkningen av Marx där inte alienationen är det helt centrala. Det gäller resonemangen kring människan och historien. Althusser har tagit upp detta vid flera tillfällen, mest utförligt i repliken till John Lewis.²² Där ställer han tre teser av Lewis

¹⁷ Mészáros a.a. s. 93.

¹⁸ Ibid. s. 116.

¹⁹ Ibid. s. 148.

²⁰ Ibid. s. 24. ”Bildningsbegrepp” är kanske en bättre översättning av det engelska ”concept of education”.

²¹ Ibid. s. 289 f.

²² *Marxism Today* Oct 1972 (London).

mot motsvarande marxist-leninistiska teser.

Tes 1. Lewis: Det är människan som gör historia. Marxismen-leninismen: Det är massorna som gör historia, dvs. de utsugna klasserna, sociala skikten och sociala kategorierna grupperade runt den utsugna klass som är förmögen att förena dem i en rörelse mot den dominerande klass, som innehar statsmakten.

Tes 2. Lewis: Människan gör historia genom att ”överskrida” historien. Marxismen-leninismen: Klasskampen är historiens drivkraft.

Tes 3. Lewis: Människan vet bara vad hon själv gör. Marxismen-leninismen: Man kan bara veta (ha kunskap om) det som existerar. — Althusser vänder sig här bl.a. mot att det skulle vara särskilt lätt att få kunskap om människornas historia — därför att de är människorna själva som gör den. Det synsättet blundar för att ”de på en viss tid härskande idéerna har ständigt bara varit den härskande klassens idéer” (*Kommunistiska Manifestet*), dvs. för förekomsten av de klassmässigt bestämda ideologiska förklaringarna av den verkliga historien.

Uttryck som alienation, socialistisk humanism, ”socialism med mänskligt ansikte” m.fl. hänför sig ändå till viktiga realiteter och till viktig frånvaro av vissa realiteter. De *signalerar* dessa förhållanden och förmedlar *upplevelser* av dem. Just så fungerar en ideologi enligt Althusser. Och till skillnad från all positivism har Althusser alltid med skärpa hävdad, att vetenskapen aldrig kan ersätta och avskaffa ideologin. I det här sammanhanget betyder det att den historiska materialismens vetenskap inte kan avskaffa den humanistiska diskussionen inom arbetarrörelsen och övergångssamhällena. Det betyder att de företeelser den humanistiska ideologin pekar på bara kan förklaras — och de krafter som kan förändra dem bara kan blottläggas — av en vetenskap utanför den humanistiska ideologin.

Det kan vara värt att komma ihåg att det inte var med de unghegelianska alienationsfilosoferna på 1840-talet som den verkliga kampen mot arbetets alienation började — utan med den revolutionära arbetarrörelsen, vägled av den marxistiska teorin. Är inte förhållandet i vissa nyckelhänseenden likartat mellan alienationsteoretikerna 1956-65 och å andra sidan kulturrevolutionen, majrevolten i Frankrike, den ”heta hösten” i Italien?

I alla dessa fall — med alla deras begränsningar och speciella ideologiska inslag — var de: fråga om klasskamp, om att massorna gjorde historia — begrepp som är den egentliga alienationsproblematiken främmande.

När detta är sagt, bör det nog också tilläggas att alienations- och reifikationsfilosofin rymmer annat värt att observera. Lukács' reifikationsresonemang i *Historia och klassmedvetande*, t.ex., brukar ofta åberopas som stöd för tesen om en kontinuitet hos Marx eftersom Lukács inte hade tillgång till Marx' ungdomsmanuskript. Sociologiskt skolade marxister ser väl snarast ett inflytande från Simmel och Weber i denna Lukács' framställning. I en viktig text om den unge Lukács har den engelske marxisten Gareth Stedman Jones analyserat fram slutsatsen att *Historia och klassmedvetande* bl.a. ”representerar den första större inbrytningen av den romantiska anti-vetenskapliga traditionen av borgerligt tänkande i marxistisk teori.”²³ Med andra ord, alienations- och reifikationstänkandet är också utslag av rent borgerlig eller förborgerlig romantisk ideologi. Mot bakgrunden av aktuella nyromantiska strömningar i miljödiskussioner, den s.k. gröna vågen m.m. — är denna frontlinje mellan marxistisk teori och borgerlig ideologi inte oväsentlig.

²³ G. Stedman Jones a.a. *NLR* nr 70.

Vetenskap och ideologi

Althusserns hävdande av marxismen som en vetenskap och av en skiljelinje mellan vetenskap och ideologi är ett tredje ingripande som har gjort skandal bland icke-marxister. När det började bli populärt på universiteten i de utvecklade kapitalistiska länderna att (med Gunnar Myrdal m.fl.) tala om värderingar, när allt fler började få bra värderingar, och när allt fler började känna sig frigjorda och stolta över att de hade bra värderingar — då började Althusser tala om marxismens brytning med ideologin, om den teoretiska praktiken och om den ständiga kampen mellan vetenskap och ideologi. Vi har Althusserns egna ord på att tystnad och oklarhet i de tidigare verken medgav en teoretisk läsning av den. Men det gällde förhållandet mellan vetenskapen och politiken, klasskampen. Den skarpa demarkationslinjen mellan vetenskap och ideologi har Althusser inte suddat på.

Distinktionen mellan vetenskap och ideologi är en grundpelare i marxismen. Man behöver inte ha läst mer av *Kapitalet* än förordet för att märka skillnaden mellan Marx och dagens värderingstänkare. I förordet till första upplagan framgår det klart att Marx är fräck nog att presentera sitt verk som ett verk av ”fri vetenskaplig forskning”. I förordet till andra upplagan skiljer han mellan den klassiska borgerliga ekonomin och vulgärekonomin. Skiljer han då mellan klassikernas klara och medvetna engagemang för folkets bästa och å andra sidan vulgärekonomin styrda av oredovisade borgerliga värderingar? Nej, han drar sig inte för att tala om klassikerna i termer av ”oegennyttiga forskare” och ”vetenskaplig undersökning” och mot detta ställer han vulgärekonomin som ”lejda slagskämpar”. Det verkar som om Karl Marx, i de sentida värderingsakademikernas ögon, skulle företräda den första ”akademistiska avvikelser från marxismen”.

Marx lämnade efter sig tre band kritisk analys av olika ekonomiska teorier, *Theorien über den Mehrwert*. Skiljelinjen mellan den klassiska ekonomin och vulgärekonomin dras där på samma sätt som i förordet till *Kapitalet*.²⁴ mellan dem som strävar efter att begripa förhållandenas ”inre sammanhang” och dem som återger de förhärskande borgerliga föreställningarna. Kanske är mer intressant är behandlingen av de antikapitalistiska engelska ekonomerna på 1820-talet, Hodgskin m.fl. Framställs de som de stora mönstren jämförda med de otvivelaktigt borgerliga klassikerna? Eller kritiseras de för att deras värderingar inte är radikala nog? De kritiseras för att de utgår från och själva är fångade i ”det ekonomiska borgerliga föreställningssättet”, att de liksom de borgerliga vulgärekonomin ”bara teoretiskt uttrycker de i den kapitalistiska produktionen fångas (befangen) föreställningssätt”!²⁵ Hur viktigt detta är tar Marx klart fram:

”. . . de mest betydande bland dem (som företräder proletariats intressen från Ricardos ståndpunkt), som Hodgskin t.ex., accepterar själva den kapitalistiska produktionens alla ekonomiska förutsättningar som eviga former och bara vill stryka kapitalet, grundvalen och samtidigt den nödvändiga konsekvensen.”²⁶

Lite skulle vara Marx mer främmande än föreställningar om ”proletär eller borgerlig vetenskap”, om att vad som är den objektiva världens *inre sammanhang* (ett av Marx' favorituttryck i dessa sammanhang) beror på vilket ”politiskt perspektiv” man lägger. Det vore ju en idealistisk ståndpunkt. Däremot är det klart att åtskiljandet av vetenskap och ideologi är av avgörande betydelse för dem som kämpar för att i grunden förändra de rådande förhållandena. Världen består inte i första hand av värderingar utan av politiska och, i sista hand, ekonomiska förhållanden. För att medvetet kunna förändra dem måste man veta hur de hänger ihop, och ju mer revolutionerande förändringar man vill genomföra, desto mer måste man veta.

²⁴ För en sammanfattning se t.ex. MEW 26: 3 s. 445.

²⁵ MEW 26:3 ss. 254 ff. Citatet är från s. 261

²⁶ MEW 26:3 s. 256.

”Garantierna” i praktiken

Särskiljandet av vetenskap och ideologi har föranlett många att ställa frågan: hur ska vi veta att den historiska materialismen är en vetenskap, är något som ger oss kunskaper om verkligheten? På denna har Althusser gett ett brutalt uppriktigt svar: på den frågan finns det inget svar som vi kan veta. Det är en ideologisk fråga, som bara kan få ett ideologiskt svar.²⁷ Det finns inga garantier utanför praktiken, i det här fallet utanför den vetenskapliga praktiken.

Inte oväntat, allra minst i ett land som Sverige med en stark empiristisk tradition i det borgerliga tänkandet, hade dessa påstående framkallat förtrytsamhet. Mest oförsämligt har det verkat att Althusser samtidigt som han vägrar att utlova några garantier har påstått att den marxistiska historieteorin inte ska ses som en slumpmässigt vald hypotes som väntar på historiens prövning. Då blir ju inte ens den hypotetisk-deduktiva metoden helig längre, förefaller det.

Althusser har här bara gjort anspråk på att ha gjort några inledande avgränsningar, och vad det gäller är om dessa visar åt rätt håll eller inte. Frågan efter garantier kommer inte bara den marxistiska *teorin* till del. Den ställs också till den revolutionära politiken, som vägleds av den marxistiska teorin. Hur ska man vara säker på att en revolutionär politik är riktig i Sverige. Det visar ju sig, bl.a. vid fria val, att kommunisterna bara är en liten minoritet. Osv., osv. Vilka kriterier åberopar kommunisterna då för att hävda riktigheten av sin politik?

De hänvisar till den revolutionära marxistiska praktikens egna kriterier, och de använder ”bro-principer” — för att tala filosofernas språk — för att knyta an marxismens interna begrepp till arbetarnas och progressiva skiktets vardagliga upplevelser. De visar på kampen mellan klasserna, vilka uttryck den tar sig, vilka erfarenheter i den som är gjorda, hur socialdemokratin har ställt sig, att antikapitalistiska revolutioner redan inträffat i en tredjedel av världen osv. De accepterar inte kriterier från parlamentarisk politisk praktik, som t.ex. opinionsundersökningsresultat och valsiffror som kriterier på en riktig politik. Det är bara i själva kampen som en politikens riktighet bestäms. Utanför den relevanta praktiken finns det inga garantier att hämta. Det förhållandet gäller även för dem som står bredvid och tittar på.

Vetenskap och politik är inte samma sak. Men om det nu är så att kriterierna för en riktig revolutionär politisk praktik måste sökas i denna praktik själv och inte i parlamentarisk politikens kriterier, pekar då inte Althusser i rätt riktning när han säger att kriterierna för en riktig vetenskaplig praktik finns inom den vetenskapliga praktiken?

Låt oss ta ett annat exempel, fysiken. Den har i detta sammanhang den fördelen att ingen bestrider att den är en vetenskap. Om man nu säger, att fysiken inte ska betraktas som en slumpmässigt vald hypotes, som man väntar på att den ska verifieras — eller falsifieras utan att den själv genom sin vetenskapliga praktik tillhandahåller kriterier på sin sanning — har man då hamnat i platonismen, Aristoteles' tänkande etc etc? Är fysiken som helhet — märk väl, Althusser talade om den marxistiska historieteorin, inte om något enskilt påstående — en hypotes? Avgörs vad som är sant eller falskt på fysikens område med den fysiska vetenskapens praktik? Eller avgörs sådana problem av filosofiska tidskriftsartiklar? Är det vidare så att vad som är väsentliga fysiska samband måste bestämmas utifrån ett ”politiskt perspektiv” för att det inte ska vara frågan om ”en oklar essentialistisk ontologi”?²⁸

För den som nu ryggat tillbaka för alternativen Platon eller ”klasståndpunktsfysik” finns det naturligtvis flera reträttvägar: marxismen är ingen vetenskap, det finns en avgörande skillnad

²⁷ L. Althusser, [Att läsa Kapitalet](#) I ss. 74 ff.

²⁸ Frågorna syftar på Tännsjös angrepp på Althusser.

mellan naturvetenskap och historievetenskap m.m. Men det är en annan historia, och en diskussion på ett annat plan.

Althusser har hävdad vetenskapens — producerandet av vetenskaplig kunskap och kunskapen som en produkt av vetenskapligt arbete — relativa självständighet i förhållande till andra praktiker i samhället. Att detta också var Marx' uppfattning framgår, som antytts, med nästan pinsam tydlighet av *Kapitalet*. Var och en som läst Marx t.ex. förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* — vet att Marx inte räknar vetenskapen till samhällets ”överbyggnad” (och inte heller till dess bas). Althusser har dragit fram detta faktum och understrukt dess betydelse.²⁹ Därvid har han visat på parallellen med Stalins framställning om språket och dess egna ställning utanför bas-överbyggnad-systemet.³⁰

Den parallellen implicerar två viktiga ting. För det första, att språket och vetenskapen inte kan tänkas i bas-överbyggnad-termer betyder inte att de står utanför, utan relation till, och opåverkade av de sociala förhållanden, som marxismen fattar med begreppen bas och överbyggnad och deras historia. Det betyder att deras historia måste tänkas på ett annat sätt än, t.ex. den ideologiska överbyggnadens. För det andra det förhållandet att vare sig språket eller den vetenskapliga kunskapen är klassmässiga innebär inte att de människor som talar eller som sysslar med vetenskapligt arbete inte är inbegripna i klasser och klasskamp (i klassamhällen).

Den marxistiska begreppsbildningen

Med diskussionen om vetenskapens och språkets ställning kommer vi in på den fjärde av Althusserns bidrag, som ska beröras här, hans insats för klargörande av den marxistiska begrepps-bildningen. För att få fram den elementära betydelsen av denna insats kan man börja med ett citat från en kritiker: ”Althusser anser ju som bekant att kunskapen inte kan utgå ifrån verkligheten”.³¹ Det är i viss mening riktigt. För Althusser är produktionen av kunskap ett sätt att närma sig, att tillägna sig, att få grepp om, att begripa verkligheten. Det är också Marx' grundläggande ståndpunkt. Konkret kunskap är för Marx ingenting som kommer flygande in i oss från verkligheten.

”Det konkreta är konkret eftersom det utgör sammanfattningen av många bestämmingar . . . I tänkandet framstår det därför som samman-fattningsprocess, som resultat, inte som utgångspunkt, fastän det är den verkliga utgångspunkten och därför också utgångspunkten för åskådningen och föreställningen.”. . . den konkreta totaliteten som tanke-totalitet . . . är . . . en produkt . . . av utarbetningen av åskådning och föreställning i begrepp.”³²

Althusser har hävdad att varje vetenskap har ett objekt, som den studerar, ett objekt som är en produkt av vetenskapens egen teoretiska praktik. Det är genom studerandet av detta objekt som en viss vetenskap tillägnar sig, ger oss kunskap om en viss del av verkligheten. Marxismen utger sig för att vara en vetenskap om historien, den historiska materialismen. Men vad är historia? Är det, som Carlyle sa, ”stora mäns biografi”? Är det språkets utveckling? Är det vad historiker vid vissa universitet råkar vara intresserade av? Vad är det man gör när man gör historia? Dessa frågor existerar — de diskuteras också av historiker -- och på dem har marxismen ett svar, menar Althusser. Historien är produktionssättens, samhällsformationernas, klasskampens historia. Det är det begrepp historia, som är den historiska materialismens objekt.

Den marxistiska begreppsbildningens närmare karaktär är ett inriktat och *inom* marxismen

²⁹ Att läsa *Kapitalet* I s. 181.

³⁰ Se J. Stalin, ”Marxismen och språkfrågan”, ingår i samlingen *Teori och praktik* (Staffanstorp 1967).

³¹ Sköldberg a.a.

³² K. Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin* (Sthlm 1971) ss. 31 resp. 32

mycket diskuterat problem, som vi ska förbigå här, liksom Althussers viktiga bidrag till en bestämning av begreppet historia, distinktionen mellan olika slag av tid bl.a. Däremot ska en annan av Althusserkretsens insatser nämnas — nämligen dess arbete för en precisering och kodifiering av marxistiska nyckelbegrepp: produktivkrafter, produktionsförhållanden, samhällsformation, klass etc. Är den inriktningen i grunden positiv och värdefull eller negativ, ”formalistisk” m.m. dyl.? Som alla nya och ofärdiga teorier är Marx' begreppssystem i avsevärd grad vagt och åtminstone i ytlig bemärkelse motsägelsefullt. Det kan man blunda för. Men om man inte anser det lämpligt i längden? Då kan man antingen köra över Marx med en filosofisk hackelmaskin såsom en del har gjort med Althusser och Poulantzas. Eller man kan betrakta Marx som ett museum, där man går och räknar hur många föremål där finns, t.ex. olika klassindelningar.³³ Eller man kan ta riskerna med att försöka klargöra och precisera de begrepp och den teori som föreligger i ”praktiskt tillstånd”. Det är vad Althusserskolan har börjat på.

Sammanfattning

Althussers arbeten från första hälften av 60-talet — en period då den borgerliga ideologins tryck på arbetarrörelsen var särskilt starkt — inrymmer teoreticistiska tendenser och framställer i vissa viktiga avseenden förhållandet mellan den vetenskapliga teorin och klasskampen på ett ensidigt sätt. För detta har Althusser själv gjort uttrycklig självkritik. Ändå, de demarkationslinjer Althusser tog upp, hans sätt att ställa problem i dessa arbeten måste sägas vara uttryck för en marxist-leninistisk filosofi. Hävdandet av en radikal brytning både mellan Marx och förmarxistiska teorier i Marx' egen utveckling, av att marxismens Marx inte är en feuerbachiansk humanist och alienationsfilosof, av den vetenskapliga teorins särart i förhållande till ideologin, av skiljelinjen mot empirismen samt inriktningen på ett klargörande av marxismens begreppssystem är alla insatser i marxismen-leninismens anda. De innebär ett företrädande av arbetarklassens och den revolutionära arbetarrörelsens intressen på teorins område.

Många har kritiserat Althusser. Vilka är då Althussers kritiker? För det första kommer naturligtvis kritik från alla dem som vill knyta marxismen till någon variant av borgerlig filosofi, borgerlig sociologi eller teologi, från alla som från borgerlig utgångspunkt bekämpar marxismen-leninismen. Förutom den borgerliga finns också den vänsteristiska kritiken, dvs. de som från mera spontanistiska och ibland anarkiserande föreställningar kritiserar och angriper leninismen. Den franska tidskriften *Les Temps Modernes* har innehållit flera inlägg av den typen. En tredje huvudgrupp kritiker kan sägas framföra en sekteristisk kritik. I många av de nya revolutionära grupperna finns det en stark tendens att med några svepande fördömanden avfärda alla inlägg utom de klassiska texterna och den egna gruppens läsning av dem.

Men det är huvudsakligen bortom de slagen av kritik, som den seriösa kritiska diskussionen börjar.³⁴ Vad den här artikeln har gått ut på är att klargöra vad för slags filosof Althusser är. Hur bra och viktig filosof han är det är en annan sak.

Ännu en annan sak är Althussers konkreta politiska ställningstaganden inom den splittrande kommunistiska rörelsen. Den hetsiga kontroversen kring dem visar, att de här nämnda insatserna av Althusser inte har varit några banala, självklara riktigheter. Om då dessa insatser varit i linje

³³ Ett exempel: B. Lindensjö, ”Marx' klassbegrepp”, *HfKS* nr 4 1968. Lindensjö slutar dock med att säga att det återstår att söka formulera en marxistisk klassteori. Fyra år efteråt hän visar Hemberg a.a. tillbaka till Lindensjös sex klassindelningar.

³⁴ Likaväl som den revolutionära arbetarrörelsen många gånger har skäl att lyssna till kritik uti från och leninister till kritik från andra revolutionärer än ortodoxa marxist-leninister kan det naturligtvis göras viktiga kritiker av Althusser från andra teoretiska riktningar. Hittills har det varit tunnsått med dylik kritik.

med de intressen som en kommunistisk filosof ska företräda, ligger redan i dessa insatser ett betydande värde. Det sätt att arbeta med den marxistiska teorin som Althusser gått i bräsch för har inspirerat och lett till utvecklandet av precisare analysinstrument för analyser av den borgerliga staten (Poulantzas), klasser (Poulantzas), övergångssamhällen a (Bettelheim), ”primitiva” samhällen (Terry m.fl.) och till viktiga analyser av empiriska förhållanden, fascismen, typer av borgerliga revolutioner (Poulantzas) utbildningssystem (Baudelot-Establet m.fl.). Dessa bidrag är betydelsefulla, även om de inte är invändningsfria och, som all vetenskap, inte är slutgiltiga. Utvecklandet av dessa analysmetoder har ett värde, som inte bör förringas av att de ibland, som Mikael Böök påpekade i en recension av Poulantzas' studie över fascismen och Komintern (*HfKS* 6-7 -71) förekommer tillsammans med något som är provisoriska politiska ställningstaganden än provisorisk analys.

I svensk marxistisk diskussion har Althusser och Poulantzas' arbeten bl.a. använts för att klargöra den svenska statens karaktär och värdet av tesen om korporatismen³⁵, i diskussion om koloniala produktionssätt och om ekonomisk antropologi³⁶ för kritik av olika ideologier om klasser och ekonomiska system och för att möjliggöra en empirisk klassanalys,³⁷ för att analysera svensk och amerikansk historia.³⁸ Ingen annan marxistisk filosof under senare år torde kunna sägas haft och ha ett för den marxistiska teorin så stimulerande och utvecklande betydelse som Althusser. Därmed är inte sagt, att Althusser har i någon sorts definitiv mening löst de frågor han har tagit upp. Ideologi-begreppet i distinktionen vetenskap-ideologi är t.ex. ganska odifferentierat och allmänt, problemet med passerad vetenskap tas inte upp,³⁹ många av de kunskapsteoretiska resonemangen är bara skisser, bara några aspekter på den marxistiska dialektiken och dess särart har tagits upp m.m.

Att läsa Althusser

Allra sist, apropå en del av det som stått i *HfKS* tidigare. Innan man i fråga om Althusser talar om ”småborgerlig filosofisk spekulering”, ”akademistisk avvikelse från marxismen” och liknande, kan det vara lämpligt att först läsa Marx, Lenin och Althusser. (Ibland kan det också vara lämpligt att ta sig en noggrann titt i spegeln.)

Ska man läsa Althusser kan det vara bäst, att börja med några av de senare texterna. De är formulerade i relativt lättillgänglig form, och de klargör hur Althusser ser på den marxistiska filosofin och på sitt eget arbete. Förhoppningsvis ska de texterna komma ut på svenska inom en inte alltför fjärran framtid. Till dess hittar man dem lättast i den engelska volymen *Lenin and Philosophy and Other Essays* (New Left Books, London 1971). Där kan man börja med förordet, intervjun om filosofin som vapen för revolutionen, förordet till (en ny fransk upplaga av) *Kapitalet*, inledningen till *Lenin before Hegel*. Från dem kan man förstå, och i dem ser man slutsatserna av texten Lenin och filosofin.

För Marx bör sedan också vara lättare att läsa, och där är det av vikt att man rätt noga läser

³⁵ L. Berntsson, ”Är Sverige på väg mot fascism?”, *HfKS* 2-3 1970, ”Sverige och 'korporatismen'”, *HfKS* nr 6 1970. xxx

³⁶ T. Gerholm – I Matthis, *Fallet Brasilien* (Sthlm 1970) och T. Gerholm, *Prolog till en marxistisk antropologi* (Sthlm 1971).

³⁷ ???

³⁸ M. Björkman, D. Fleming, A. Kjellberg, L. Spång, B. Åberg, *Klasskamp och klassarbetspolitik i USA* (Bokcaféet i distribution, Lund 1972). Det arbete med Sveriges historia som den lundensiska Arbetsgruppen för revolutionär förändring av Sveriges historia håller på med är delvis inspirerat av Althusser's arbeten.

³⁹ I anslutning till Marx' analys i *Theorien über den Mehrwert* har jag i min bok försökt ta upp och använda mig av en något närmare precisering.

Inledning och Företal. I *För Marx* finns två av Althusser's allra viktigaste större uppsatser, Motsättning och överbestämning och Den materialistiska dialektiken (som dock bör läsas i ljuset av de ovan nämnda texterna). Althusser's bidrag i *Att läsa Kapitalet* är mycket betydelsefulla, men är samtidigt de svåraste. Eventuellt kommer många att anse, att avsnitten 7-9, om den politiska ekonomins objekt och Marx' kritik och teoretiska revolution, är de man först får grepp om. Eftersom Althusser's arbeten behandlar marxistisk teori, kan en läsning av Althusser naturligtvis inte vara skild från en läsning av Marx och Lenin. I detta sammanhang kan det understrykas, att förståelsen av Althusser's diskussion om Marx' teoretiska revolution i hög grad torde underlättas om man läser den tillsammans med Engels' förord till andra bandet av *Kapitalet*.

Althusser's kunskaps- och vetenskapsteori bygger i inte oväsentlig grad på en fransk icke-positivistisk filosofisk och vetenskapshistorisk strömning, företrädd av namn som Gaston Bachelard och Georges Canguilhem. För dem som läser franska finns en ganska lättillgänglig presentation av denna strömning i D. Lecourt, *Pour une critique de l'épistémologie* (Paris 1971).⁴⁰ Thomas Kuhns *The Structure of Scientific Revolution* har visserligen gett upphov till en massa slappt resonering om "paradigm" i alla möjliga sammanhang, men hans framställning av vetenskapshistoria inrymmer också impulser från ovannämnda franska tradition.

November 1972

Mer om Althusser av Therborn

Louis Althusser, [Om ideologiska apparater](#) (förordet av Therborn, 1973)
[Louis Althusser - Kunskapsteori och klasskamp](#) (1974)

Torbjörn Tännsjö

Therborns "vetenskapliga" socialism

Ur *Häftet för kritiska studier*

Göran Therborn har i *HfKS* nr 8 1972 [se ovan] fattat pennan till försvar för Althusser — mot bakgrund bl.a. av olika mot Althusser kritiska artiklar i *Häftet*.

Jag har läst hans artikel noga och har blivit illa berörd. Till trots för sitt tal om "vetenskaplig" socialism röjer Therborn en tydlig ovilja mot rationell diskussion. Den tanke, som låg till grund för min artikel "Mot Althusser" i *HfKS* nr 2-3 1972* — att Althusser's teoretiska bidrag borde tas på allvar och noga analyseras och prövas — förefaller vara Therborn främmande. Han föredrar att dra den gamla vanliga valsen på nytt. Therborn påstår, utan ordentlig argumentation, att Althusser's arbeten "uttrycker ett ingående arbete med Marx' och andra marxisters texter", att den "skarpa demarkationslinjen mellan vetenskap och ideologi" ej har "suddats på" av Althusser, att Althusser's arbeten "innebär ett företräddande av arbetarklassens och den revolutionära arbetarrörelsens intressen på teorins område". " Någon uttömmande och i den meningen avgörande argumentation av värdet av dessa bidrag kan inte göras här". Varför inte? Varför inte åtminstone ta upp en punkt till ordentlig diskussion?

⁴⁰ Althusser är ingen del av eller fortsättning på den traditionen. Men den har gett honom en del teoretiska verktyg av stor vikt, bl.a. det berömda begreppet "epistemologisk brytning". Samtidigt kommer säkert en hel del av teorismen i de tidiga arbetena därifrån. Det är ganska anmärkningsvärt, att Althusser's filosofiska kritiker knappast ens uppmärksammat Bachelard och Canguilhem.

* Se [Mot Althusser](#)

Therborns artikel gör ingen klokare. Den är intellektuellt torftig, tyngd av ”substantivsjuka”, utan stilistisk finess och tjatig i sin klassifikation av obekväma ståndpunkter som ”borgerliga”, ”småborgerliga”, ”vänsteristiska”, ”spontanistiska”, ”anarkiserande” och ”sektaristiska”. Får inte arbetarklassens representant på teorins område en bättre vapendragare än både representanten och den representerade illa ute. Eller klarar sig arbetarklassen ändå?

Lästips – tidigare inlägg i denna debatt

Torbjörn Tännsjö, [Mot Althusser](#)

Göran Hemberg, [Mot en polemiserande althusserian](#)

Andra (kritiska) artiklar om Althusser:

Norman Geras, [Louis Althusser's marxism](#)

Ernest Mandel, [Althusser tillrättavisar Marx](#)